

селянського (в Україні — козацького, фермерсько-хутірського) землеволодіння. Можемо констатувати, що в ході революції це питання було вирішене. Остаточне ж вирішення цього питання на Сході Європи затягнулося на століття.

Таким чином, Українська національна революція була подією дійсно європейського масштабу, а якщо взяти кількість задіяних в ході революції людей, то вона перевершує інші європейські революції.

Революція потерпіла поразку. Проте пам'ять про неї український народ проніс крізь віки.

Отже:

* події в Україні середини XVII ст. можна схарактеризувати як Українську національну революцію;

* хронологічними межами революції є 1648 та 1676 роки;

* Українська національна революція була

складовою частиною загальноєвропейського процесу, якому у XVII ст. були притаманні становлення національної державності і розвиток буржуазних відносин;

* Українська національна революція закінчилася поразкою (причини поразки виходять за межі даної статті). З входженням більшості українських земель до складу Росії загальноєвропейські процеси були загальмовані та перервані.

Посилання:

1. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648—1676 рр.). — К., Видавничий дім «Альтернативи», 1999.
2. Там само. — СС. 93—94.
3. Там само. — С. 94.
4. Там само. — СС. 94, 96.
5. Словник іншомовних слів. Головна редакція УРЕ. — К., 1977.
6. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648—1676 рр.). — К., Видавничий дім «Альтернативи», 1999. — С. 68.

Геннадій СТРЕЛЬСЬКИЙ,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
історії слов'ян і народознавства НПУ ім. М.П.Драгоманова.
Володимир Абаїмов, Жанна Гаврилук,
вчителі-методисти СШ № 295 м. Києва

БРЕСТСЬКИЙ МИР: ТРІУМФ ЧИ ТРАГЕДІЯ? **(Матеріали до уроку з історії України, 10 кл.)**

Тема: Брестський мир: тріумф чи трагедія?

Мета: На основі документальних матеріалів, наукової літератури, мемуарних джерел розкрити суть і значення Брестського мирного договору крізь призму ставлення українського народу до державності.

Продовжити роботу по формуванню навичок дослідницької діяльності, роботи з різними джерелами інформації, навчити учнів висловлювати та відстоювати свої думки, приймати участь у дискусії, поважати опонентів.

Продовжити роботу по вихованню любові до історичних знань, поваги до історичного минулого України.

Тип уроку: Урок-конференція.

Проблемні питання:

* Брестський мир: це зрада союзницьких домовленостей чи ні?

* Брестський мир: це зрада українського народу чи ні? Як сприйняв український народ австро-угорську окупацію?

* Брестський мир: проблема подвійного зла — більшовицька тиранія чи австро-угорський багнет?

* Брестський мир: це успіх молодої української дипломатії чи ні?

* Брестський мир: народ — творець історії чи її заручник?

Література:

1. Гунчак Тарас. Україна: перша половина XX ст. Нарис політичної історії. К., 1993.
2. Кульчицький С., Котляр М. Шляхами віків: довідник з історії України. К., 1998.

3. Левітас Фелікс. Вивчення доби Центральної Ради в курсі історії України. — «Історія в школі», 1996, № 1.

4. Миронець Надія, Пивовар Сергій. Мирний договір у Бресті — міжнародне визнання незалежності Української Народної Республіки. — «Розбудова держави», 1993, № 7.

5. Пивовар Сергій. Брестський мирний договір криз призму ставлення українського народу до державності. — «Київська старовина», 1998, № 1.

6. Стрельський Геннадій. Брестський мир 9 лютого 1918 р.: триумф чи трагедія? Аналіз мемуарних джерел. — У кн.: Перша світова війна і слов'янські народи, К., 1998.

7. Шатров Михайл. Брестський мир. — «Новый мир», 1998, № 3.

8. Максимова В. У прошлого о нынешнем спрощу. «Брестский мир» в Театре им. Евг. Вахтангова. — «Правда», 1988, 28 января.

9. Миронец Надежда. Горький Брестский мир. «Голос Украины», 1992, 4 марта.

10. Дорошкевич В.О., Волошин М.Т. Брестський мир: епізод чи трагедія? — «Літературна Україна», 1991, 21 березня.

11. Панцов А.В. Брестский мир. — «Вопросы истории», 1990, № 2.

12. Реєнт Олександр. Нариси з історії української революції. — «Історія України», № 29–32, 2000, серпень (Бібліотека «Першого вересня»).

13. Бовин А.Е. Суровая школа Бреста. — «Известия», 1987, 19 сентября.

Матеріали до уроку.

Брестський (або, як його називали у момент підписання 9 лютого 1918 р., **Берестейський**) **мир**, укладений між Українською Народною Республікою і державами Четверного союзу (Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією, Туреччиною) був першим мирним договором в ході світової війни, першим вагомим кроком на шляху до її припинення. Він засвідчив міжнародне визнання України як незалежної держави, проголосив вигідний для неї мир без анексій і контрибуцій, визначив її західні кордони. Проте у радянській історіографії утвердились і протягом багатьох десятиріч міцно підтримувались однозначні негативні стереотипи в оцінці цього міжнародно-правового документу: «брутальне порушення волі українського народу», «зрада» його інтересів, «заклик до австро-німецької окупації України» тощо [1].

За цю «зраду» деякі з учасників переговорів у Бресті згодом поплатилися найдорожчим — власним життям. Досить згадати хоча б трагічну долю **В.О.Голубовича**, який попервах очолював українську делегацію у Бресті (під час підписання мирного догово-

ру був головою Ради Міністрів і міністром закордонних справ УНР), а згодом загинув у жорнах сталінських репресій.

Нині в істориків незалежної України є всі

умови і необхідні джерела для об'єктивного і всебічного, дійсно глибокого і неупередженого вивчення цієї важливої сторінки новітньої історії України. Але й досі в історичній літературі немає узгодженого, всебічного зваженого погляду на той мирний договір.

Оцінки його змісту й

наслідків коливаються від фанфарних визначень («триумф української дипломатії») до повторення деяких старих «кліше», загальним місцем яких є факт запрошення німецьких військ в Україну і його трагічні наслідки, зокрема, для долі самої Центральної Ради, яку німці ж згодом і розігнали.

Важливе місце у комплексі джерел вивчення питань, пов'язаних з історією Брестського миру, посідають мемуари українських громадсько-політичних діячів, насамперед, керівників Центральної Ради і безпосередніх учасників Брест-Литовських переговорів.

Лідери Центральної Ради у своїх спогадах у цілому позитивно оцінюють тодішню логіку дій УНР на міжнародній арені, зумовлену конкретними політичними і економічними обставинами (хоча й з певними застереженнями і нюансами), обґрунтовуючи об'єктивну необхідність підписання мирної угоди. Основною метою мирних переговорів у Бресті, — підкреслювали усі без винятку лідери Центральної Ради, — був вихід УНР на міжнародну арену, утвердження її як суб'єкта міжнародного права, припинення війни, підписання миру, який би забезпечив об'єднання всіх українських земель у єдиній соборній демократичній державі.

Саме на досягненні цієї мети й зосередила українська делегація свої зусилля, які увінчалися успіхом. Оцінюючи його, голова Центральної Ради **М.С.Грушевський** писав: «Трактат дав Україні мир гідний і почесний, повернув їй західні українські землі, не тільки окуповані під час війни, а й раніше від неї відірвані, як Холмщина, Берестейщина, Пінщина... усталив обмін воєннополоненими без оплат, обмін товарів на основання контингентування (установлення кількості товарів, які

мали довозитись і вивозитись). Німецьке правительство відразу взялося до мобілізації й виводу на Україну підготовлених частин українських воєнно-полонених...».

Так само позитивно оцінював Брестський договір колишній Генеральний писар Центральної Ради і міністр внутрішніх справ УНР **П.О.Христюк**: «Заклучний мировий договір з Україною являється, мабуть, єдиним по формі не імперіалістичним з тих численних договорів, які було заключено після нього в кінці великої всесвітньої імперіалістичної війни під диктовку буржуазної Антанти. Договір цей був заключений дійсно без анексій і контрибуцій. Він здійснював також щодо українського народу принцип національно-державного самоопреділення» [3].

Водночас, П.О.Христюк не заперечує, що підписанню договору допомогли й певні сприятливі обставини: суперечності між країнами Четверного союзу і радянською Росією, гостра продовольча криза в Австро-Угорщині й Німеччині і надії на її пом'якшення за рахунок продовольчих ресурсів України тощо. Але він ці обставини не вважає вирішальними.

Іншу думку з приводу цього висловив у своїх мемуарах **В.К.Винниченко**, який до кінця січня 1918 р. очолював уряд Центральної Ради: «...Мир цей був би дуже корисним і для української держави й для її Уряду, коли б... при цьому була одна умова, а саме: коли б цей мир явився не результатом збігу сприятливих обставин, а наслідком нашої сили й волі, коли б ми тою силою самі могли реалізувати, охороняти й затвердити за собою всі наслідки миру. При такій умові це був би дійсний і корисний мир. А коли український Уряд тої сили не мав: коли розбиті невеличкі військові відділи його безпорадно одступали на самий краєчок української території й не було ніякісенької надії своїми силами вернути загублену владу над державою; коли без чужої сили реалізації того миру не можна було й сподіватись, — то весь мир набірав уже іншого характеру, він весь був у руках тої сили, яка мала переводити його в життя» [4].

Не знімаючи з себе особистої відповідальності за все, що відбувалося у січні 1918 р. в Україні, В.К.Винниченко у цілому досить самокритично оцінював діяльність Центральної Ради. Пояснюючи особливу прихильність країн Четверного союзу до УНР, поважне ставлення їх представників у Бресті до делегації Центральної Ради, він зауважував: «Розумі-

ється, це робилося... не ради прекрасних очей молодіохutoryяночки (України. — **Авт.**), а ради її хліба, цукру, вугілля й тому подібних прекрасних річей. Відхutoryянки вони могли дістати всього далеко більше й вигідніше, ніж від пришепелуватих большевиків, які заключали мілітарний мир і в той же час оповідали їм соціальну війну» [5].

Саме цим, вважав В.Винниченко, і можна пояснити успіхи УНР у підписанні мирного договору. До рішення ж про військову допомогу Україні з боку Німеччини й Австро-Угорщини В.Винниченко віднісся різко негативно. «Але я в той же час, — згадував він, — був головою Уряду, і на мене спадав обов'язок виконати постанову більшості проводу Центральної Ради про заклик на поміч зовнішньої сили, німецької армії. Я не міг і не хотів брати на себе відповідальність за цей акт, який, на мою думку, мав принести Україні велике зло, і подав до демісії. Я був глибоко переконаний, що кайзерська німецька армія неодмінно мусить принести нам і політичну, і соціальну, і навіть, і національну реакцію... І, будучи так переконаним, я не поїхав разом з усією Центральною Радою і новим урядом її... назустріч закликаним німцям, а під чужим паспортом з дружиною своєю лишився з народом...

На жаль, мої переконання справдилися з цілковитою точністю. Кайзерські реакційні генерали, вигнавши більшовиків з України, не схотіли терпіти й демократію й швидко розігнали Центральну Раду, арештували проводирів її, наставили руського генерала П.Скоропадського за «гетьмана» й почали «пасифікацію» українського народу: засіяли Україну карними загонами... які масово пороли селян, розстрілювали невдоволених, накладали на села й міста люті контрибуції. Будучи в гущі народу, я на свої очі бачив, що дала нашій нації «орієнтація на зовнішні сили». Я на свої вуха чув, як українські маси кляли Центральну Раду... Мені в лице казали робітники й селяни про мене найтяжчі лайки (не знавши, розуміється, що «отой проклятий буржуй Винниченко, отой німецький запроданець» був їхнім співрозмовником, товаришем у партизанській боротьбі проти німецької реакції)» [6].

Так само передбачав і неприхильно оцінював наслідки Брестських переговорів (хоча не заперечував необхідності укладення миру) тодішній Генеральний Секретар закордонних справ УНР **О.Я.Шульгин**. «Коли російський советський уряд заключив перемир'я, — зга-

дував він, — ми мусили рахуватися з цим фактом... Питання миру було гостро дискусійне... Але всі були згодні в тому, що не можна допустити, щоб советські представники говорили в нашому імені. Що б там не було, але принаймні треба було бути присутнім у Бресті» [7]. Адже більшовики, за О.Я.Шульгиним, «безнастанно повторювали, що Центральна Рада є «буржуазна», що вона «запродалася капіталістам», що вона відмовляється від заключення миру «без анексії і контрибуцій», що його проголошує російська революція... Ця пропаганда ставала небезпечною. Що більше, ми знаходилися під постійною загрозою подвійної навали — німецьких військ та червоних банд. Ми постановили вислати до Берестя делегацію і з'ясувати наші погляди в ноти, зверненій до всіх країн» [8].

О.Я.Шульгин підтримував постійний телеграфний зв'язок з українською делегацією у Бресті, домагаючись, щоб вона утримала незалежність не лише від Росії, а й від Німеччини та інших країн Четверного союзу. Його особливо непокоїло те, що участь делегації Центральної Ради у цих переговорах фактично перекреслювала усі попередні досягнення молодшої дипломатії УНР у відносинах з державами Антанти [9].

На цей негативний наслідок Брестського миру звертають увагу й інші політичні діячі УНР, зокрема, **Д.І.Дорошенко** [10]. Причому, як вважав, наприклад, **С.В.Петлюра**, Брестський договір надовго зіпсував відносини УНР з Антантою: «Ми потерпіли велику невдачу..., — писав він у листі до Д.В.Антоновича, — головне через нашу ізольованість од світу і ту блокаду, в яку кинула нас Антанта» [11].

Отже, коли переговори у Бресті наближались до завершення, О.Я.Шульгин, щоб не очолювати новий напрям зовнішньої політики, з яким він особисто не погоджувався, вирішив піти у відставку. І навіть умовляння М.С.Грушевського та інших авторитетних українських діячів не допомогли затримати його на посаді Міністра закордонних справ у новому кабінеті під орудою В.О.Голубовича [12].

З цих же міркувань О.Я.Шульгин відхилив пізніше і пропозицію очолити Міністерство закордонних справ у гетьманському уряді **Ф.Лизогуба**. Перед цим він разом з **С.Єфремовим** склав і підписав ноту протесту до керівника німецької адміністрації генерала В.Гренера, у якій від імені українських партій піддав критиці грабіжницьку політику німецько-австрійських «друзів» в Україні і, зокрема, зрежисований ними гетьманський

переворот [13].

В зв'язку з цим особливий інтерес викликає погляд самого гетьмана **П.Скоропадського** на українсько-німецькі взаємини у цілому і на Брестський мир зокрема. Адже відомо, що більшість діячів УНР (як соціалістичної, так і націоналістичної орієнтації) у своїх творах повторюють твердження, вперше сформульовані більшовицькими політиками й радянськими істориками, а саме: П.Скоропадський був беззастережним прихильником пронімецької політики, а його режим — це маріонеткове утворення німецьких урядових і військових кіл. Спогади Скоропадського, що вперше побачили світ у незалежній Україні 1995 року, змальовують цілком інше ставлення гетьмана до Німеччини. І як військовий діяч, активний учасник першої світової війни, і як політик, П.Скоропадський у 1917 — на початку 1918 рр. бачив Німеччину лютим ворогом Росії і України, підтримував ідею продовження війни з нею «до переможного кінця», у якому він, до речі, не мав жодних сумнівів. Як прихильник політичної орієнтації на Антанту, він негативно ставився до участі Центральної Ради у Брестських переговорах. Але коли мирна угода стала дійсністю і німецько-австрійські війська окупували Україну, й, прогнавши більшовиків, забезпечили її збройний захист, П.Скоропадський вважав, що український уряд був зобов'язаний виконувати умови договору, постачати Німеччині та Австро-Угорщині продовольство, сировину тощо. Ці ж самі зобов'язання мусив згодом виконувати і призначений ним уряд Української Держави. При цьому гетьман у спогадах не приховував негативних аспектів його взаємин з німецькими властями і значних труднощів, на які наразився у спробах знайти компроміс з ними [14].

Як бачимо, майже всі українські політичні діячі, навіть лідери Центральної Ради у своїх мемуарах визнають запрошення іноземних військ в Україну трагічною помилкою. Найвідповідальнішою особою УНР, на яку впало найбільше звинувачень за цей крок, був голова Центральної Ради **М.С.Грушевський**. Між тим, як свідчать його численні твори і спогади, він вповні усвідомлював і передбачав усі негативні наслідки Брестського миру, усі можливі нападки й інсинуації ворогів української державності. «З різних поглядів це не була приємна перспектива, — зазначав він, — можна було наперед знати, що вступ німецьких військ на Україну дасть привід до агітації проти Центральної Ради... може викликати три-

вогу і невдоволення серед широких кругів людності, серед селянства — цієї головної підстави української державності. Але, з другого боку, було в високій мірі небезпечним залишати Україну на довший час під владою більшовицької анархії і чекати, поки вона сама себе з'їсть, поки перегорить більшовицька зараза і викличе сильну і організовану реакцію серед самої української людності, щоб на ній можна було опертись українській владі» [15].

Визнаючи трагічні наслідки для долі України запрошення німецько-австрійських військ, українські політичні діячі у своїх мемуарах докладно і переконливо висвітлюють причини і важкі обставини, які змусили піти на такий небажаний крок (насамперед, відсутність власних збройних сил, здатних протистояти більшовицькій навалі і відстояти самостійну українську державність).

Особливе значення цих мемуарів полягає також у тому, що вони допомагають з'ясувати, яке насправді місце в ході переговорів у Бресті посідало це найбільш чітке питання (щодо заклику австро-німецьких військ в Україну), і чи взагалі воно було зафіксоване у мирному договорі.

Як виявляється зі свідчень безпосередніх учасників переговорів, це питання до підписання договору офіційно навіть не ставилось. Так, **О.О.Севрюк**, що входив до складу делегації УНР, а після 22 січня 1918 р. (проголошення IV Універсалом незалежності України) очолював її, згадував: «Про можливість «приятельського» приходу німців на Україну ніколи... до 9 лютого в делегації не говорилося... (я це підкреслюю), не було про це мови з австро-німецькими делегатами до укладення миру» [16].

Це підтверджують у своїх спогадах й учасники переговорів з боку країн Четверного союзу, зокрема, голова делегації Австро-Угорщини граф **О.Чернін**, також один з провідних членів німецької делегації генерал **М.Гофман** та інші особи.

Навіть голова російської радянської делегації **Л.Д.Троцький**, найголовніший «опонент» українських делегатів, який у своїх мемуарах, виходячи з власних міркувань, відзначав їх «грубость и наглость», «исступленное самоунижение... пред презиравшими их чванными аристократами», «высокопарную низость, захлебывающееся от восторга лакейство» [17], жодним словом не обмовився про постановку чи обговорення цього питання на переговорах.

Як пояснюють українські мемуаристи, звернення за збройною допомогою було до підписання договору цілком неможливим, бо це б засвідчило неспроможність діяльності Центральної Ради, а українській делегації було заявлено, що із нею підпишуть договір, лише упевнившись у тому, що вона представляє реальну владу в Україні.

Підписання договору відбулося у ніч з 8 на 9 лютого 1918 р., коли Центральна Рада уже виїхала з Києва до Житомира, але у Бресті про це ще не було відомо, бо там зламався апарат, що забезпечував телеграфний зв'язок. Лише 9 лютого у день в Бресті дізналися про здачу Києва більшовикам. Саме тоді й постало питання про військову допомогу Центральній Раді, яка опинилась у безвихідному стані.

Офіційне звернення Центральної Ради — «Відозву до німецького народу» з проханням збройної допомоги — підписав 16 лютого 1918 р., очолив міністерство закордонних справ УНР, а ще через місяць, 28 квітня (разом з В.Голубовичем та іншими членами українського уряду) був заарештований тими ж німцями і ув'язнений. До того ж, як неспростовно доводять українські політичні діячі, наприклад, **Д.Дорошенко**, текст цієї «Відозви...» було вироблено німецькою стороною, а український представник **М.Любинський**, змушений обставинами, погодився її підписати [18]. Крім того, як підкреслюють українські мемуаристи, наприклад, **П.Христюк**, Центральна Рада дала своїй делегації в Бресті «відповідь-згоду на німецьку допомогу... українськими військовими частинами (що були організовані в Німеччині з українських полонених. — **Авт.**) і в формі оборони північного кордону України» [19]. Але німці та австро-угорці не зважили на це і вдалися до безпосередньої інтервенції.

Отже, як переконливо свідчать керівники Центральної Ради, тільки опинившись під загрозою повної втрати української державності, вони змирились з наступом німецьких військ, хоча й свідомо переймалися тим, що станеться з Україною після її окупації. Згадуючи про свою зустріч з **М.С.Грушевським** у залізничному вагоні на шляху між Сарнами і Житомиром, коли німецькі війська вже просувалися в Україну, **О.Севрюк** згадував: «Ми були удвох, і професор **М.Грушевський** плакав. Вступ німців на Україну був драмою і його особистого життя» [20].

О.Севрюк був, на жаль, єдиним з делегатів

УНР, хто залишив спогади про Брестські переговори. Особлива цінність цих унікальних спогадів полягає в тому, що вони докладно і яскраво передають усю напруженість і нервовість атмосфери переговорів, складність умов, в яких працювала українська делегація. Не маючи професійної підготовки й належного досвіду дипломатичної роботи, молоді українські делегати наполегливо домогались на переговорах включення до складу України всієї Східної Галичини, Буковини, Закарпаття, Холмщини, Підляшшя, щоб жодного клаптика української землі (як це тоді їм здавалося. — Ред.) не залишилось під чужим пануванням. Австро-Угорська делегація не погоджувалась поступатися українськими територіями, неохоче йшла на поступки. Намагаючись скористатися скрутним становищем Центральної Ради, вона пропонувала свої умови договору, у яких не йшлося про повернення Україні її земель. Але українські делегати не піддалися на цей відвертий тиск. Зрештою, як згадував маловідомий досі український діяч **М.Залізняк**, «вироблення тексту мирового договору, ініціатива і основний нарис його належали власне не «старим і досвідченим» дипломатам центральних держав, а «молодим, неосвіченим і недосвідченим» українським делегатам Центральної Ради» [21].

Сам **М.Залізняк** (один з організаторів Союзу Визволення України, 1914 р.), член Загальної Української Ради (з 1915 р.) офіційно не входив до складу жодної з делегацій і працював у Бресті, так би мовити, «за лаштунками» переговорів, виконуючи доручення таких впливових діячів Галичини, як барон **М.Василько**, доктор **К.Левицький** та ін., і характеризував свою роль як «універсального товмача і посередника між українською делегацією і делегацією німецькою і австрійською...» Його помітна роль у проведенні цих переговорів, виробленні вигідних для України умов мирного договору досі ще не висвітлювалась у вітчизняній історіографії. Зокрема, **М.Залізняк** активно сприяв прийняттю таємного протоколу між УНР і Австро-Угорщиною про об'єднання Східної Галичини і Буковини в один коронний край з наданням українцям широкої автономії. На жаль, **О.Севрюк**, маючи один з двох примірників цього таємного протоколу (другий був у **О.Черніна**), ознайомив з його змістом галицьких українців, які поширили інформацію про це, що підняло хвилю протестів польських політичних кіл. До речі, **О.Севрюк** у своїх спогадах замовчує цей

вчинок (порушення ним дипломатичного етикету), що завдав значної шкоди процесові з'єднання українських земель в межах соборної держави (Австро-Угорщина згодом анулювала цей договір, зайнявши пропольську позицію).

Таким чином, самий Брестський договір українські мемуаристи розглядають як безумовний успіх, перемогу молоді дипломатії УНР, перший крок на шляху припинення світової війни. Цей висновок підтверджують і свідчення іноземних політичних і військових діячів. Так, **О.Чернін** писав, що українські делегати, «незважаючи на свою молодість, виявили достатню зрілість, щоб використати сприятливу для них ситуацію» [22]. Німецький генерал **М.Гофман** свідчив, що молоді українські дипломати «рішуче стояли в переговорах... при вимогах, які зголосили, і не відступали від них ані на крок» [23]. Генерал **Е.Людендорф** підкреслював, що усі виступи українських делегатів на переговорах «спиралися на практичні основи і не губилися в сфері фантастичних планів» [24].

Отже, підсумуємо: використання усіх цих мемуарних джерел має велике значення для справді повноцінного дослідження як досягнень, так і прорахунків першої «школи» новітньої української дипломатії у Бресті 1918 р.

Посилання

1. Див.: Радянська енциклопедія історії України. Т. 1. — К., 1969. — С. 196.
2. Михайло Грушевський. На порозі нової України. Статті і джерельні матеріали. — Нью-Йорк — Львів — Київ — Торонто — Мюнхен, 1992. — С. 183.
3. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. — Прага, 1921, Т. 1. — С. 114.
4. Винниченко В. Відродження нації. Ч. II. — К., 1990. — СС. 289—290.
5. Там само. — СС. 284—285.
6. Винниченко В.К. Заповіт борцям за визволення. — К., 1991. — СС. 16—17.
7. Олександр Шульгин. Початки діяльності міністерства закордонних справ України. // Розбудова держави, 1993, — № 1, — СС. 23—24.
8. Там само. — С. 24.
9. Там само. — С. 23. Див. також: Шульгин О. Політика: Державне будівництво України і міжнародні справи. — К., 1918, — СС. 69—74.
10. Див.: Дорошенко Д. Історія України. 1917—1923 рр. Ужгород, 1932, Т. 1. — СС. 232—247.
11. Петлюра С.В. Статті — К., 1993, — С. 206.
12. Див.: Шульгин О. Політика..., — С. 74.
13. Там само.
14. Див.: Павло Скоропадський. Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. — Київ — Філадельфія, 1995, — СС. 22, 33, 40, 125, 234, 245, 270, 344, 346.
15. Михайло Грушевський. Назв. праця. — С. 183.
16. Севрюк О. Берестейський мир (Уривки із споминів) // Берестейський мир. З нагоди 10-х роковин. 9.11.1918—9.11.1928. Спомини і матеріали. — Львів. — Київ, 1928, — С. 159.
17. Троцький Л.Д. Моя жизнь: Опыт автобиографии. — М., 1991, ТТ. I—II. — СС. 362—363.
18. Див.: Дорошенко Д. Назв. праця, — С. 323.

19. Христюк П. Назв. праця. — С. 139.
20. Севрюк О. Назв. праця. — С. 160.
21. Залізняк М. Моя участь у мирових переговорах в Берестю Литовському. // Берестейський мир..., — С. 126.
22. Чернін О. Берестя Литовське (Із твору «На світовій війні»). // Берестейський мир..., — С. 229.
23. Гoffман М. Война упущенных возможностей. — М.-Л., 1925, — С. 197.
24. Людендорф Е. Мирові переговори у Бересті-Литовському (Із твору «Мої військові спогади»). // Берестейський мир..., — С. 280.

Додаток І.

Мировий договір між Українською Народною Республікою з одної, а Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з другої сторони (Берест, 9 лютого 1918 року)

І. Українська Народня Республіка з одної і Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія й Туреччина з другої сторони заявляють, що військовий стан між ними покінчений. Сторони, заключаючи договір, рішилися надати жити взаємно в мирі і дружбі.

II. 1) Між Українською Народньою Республікою з одної і Австро-Угорщиною з другої сторони, оскільки ті дві держави граничуть між собою, будуть ті границі, які існували між Австро-Угорською Монархією і Росією перед вибухом війни... 2) На випадок, якби Українська Народня Республіка мала граничити ще з якою іншою державою Почвірного союзу, то щодо того застерігається окремі умови.

III. Опорожнення зайнятих областей почнеться негайно по ратифікації свого мирного договору. Спосіб переведення опорожнення і передачі опорожнених областей означуть повновласники інтересованих сторін.

IV. Дипломатичні і консульські зносини між сторонами, що заключають договір, почнуться зараз по ратифікації мирового договору. Для можливо найбільшого допущення консулів обох сторін застерігається особливі умови.

V. Сторони, що заключають договір, зрікаються взаємно звороту їх військових коштів, себто державних видатків на провадження війни, як також звороту їх військових шкід, то є тих шкід, які повстали для них і їх горожан у військових областях через військові знарядження з включенням всіх реквізіцій, зроблених у ворожому краю.

VI. Військові полонені з обох сторін будуть відпущені до дому, хіба би вони схотіли за згодою держави, в котрій вони перебувають, залишитися в її області або удатися до іншого краю...

IX. Умови, прийняті в осььому мировому договорі, творять неподільну цілість.

У Бересті було також укладено таємний договір між Австро-Угорщиною й УНР у справі Галичини та Буковини. За ним Австрія мала найпізніше до 31 липня 1918 р. з'єднати в один суцільний коронний край ті частини Східної Галичини та Буковини, де переважа-

ло українське населення. Проте 4 липня 1918 р. Австрія односторонньо анулювала цей таємний договір. Рапалльським договором 1922 р. Німеччина оголосила Берестейський договір з УНР недійсним. Туреччина мирним договором 1922 р. з УСРР також скасувала Берестейський договір.

Додаток II.

Тайний договір між Австро-Угорщиною й Українською Народньою Республікою в справі Східної Галичини та Буковини.

При підписанні заключеного миру між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з одної сторони і Українською Народньою Республікою з другої, ц. і к. міністр закордонних справ граф Чернін, як уповноважений Австро-Угорщини з одного боку і... уповноважений Української Народньої Республіки з другого боку кладуть вагу на те, щоб встановити, що слідує:

З перебігу ведених переговорів представники Австро-Угорщини й Української Народньої Республіки набрали переконання, що обидві великодержави є керовані волею жити між собою в тісній дружбі і оживлених зносинах.

Признаючи, що ті зносини будуть скріплені, якщо меншости, що живуть в обох тих державах, відносно яких друга сторона є заінтересована, будуть мати цілковите забезпечення для свого свободного національного і культурного розвитку ц. і к. міністр закордонних справ із задоволенням приймає до відомости, що Українська Народня Республіка вже утворила закони, які забезпечують права живучих на Україні частин польського і німецького народу, а також права жидівського населення.

І навпаки, уповноважені Української Народньої Республіки приймають до відома, що австрійський уряд рішився на основі намірів, проголошених Його Царською і Королівською Апостольською Величністю при Його вступі до правління і в Його престольній промові, поробити заходи, які, розбудовуючи далі існуючі інституції, мають дати тій частині українського народу, яка мешкає в Австрії, дальше забезпечення для її національного і культурного розвитку.

Для досягнення цієї цілі австрійський уряд пропонує обома палатам Державної Ради проект закону, силою якого ті частини Східної Галичини, де переважає українське населення, будуть відділені від королівства Галичини і злучені з Буковиною в один суцільний коронний край. Цей замір австрійський уряд має здійснити найпізніше до 31 липня б. р. Австрійський уряд буде всіма засобами, які дає йому конституція, змагати до того, щоб цей законопроект одержав силу закону.

При цьому існує порозуміння про те, що ця заява творить з мировим договором неподільну цілість, і що важність цієї заяви згасає, якщо не буде виповнена яка-небудь постанова мирового договору.

Цей документ і його зміст мають лишитися тайними.

